

InDret

Presentació del Seminari InDret/MPI Hamburg 2002

Miquel Martín-Casals
European Group on Tort Law
i
Universitat de Girona

Working Paper núm: 126
Barcelona, abril de 2003
www.indret.com

En aquest número especial, InDret ofereix als seus lectors els treballs que es van presentar al “Seminari sobre desenvolupaments actuals del dret europeu de danys”, al *Max-Planck Institut für ausländisches und internationales Privatrecht* d'Hamburg el passat 7 de juny de 2002. El Seminari va ser organitzat pels professors Dr. Reinhard Zimmermann, director del MPI d'Hamburg, i Dr. Pablo Salvador, director executiu d'*InDret* i catedràtic de dret civil a la Universitat Pompeu Fabra, i va comptar amb la presència i la participació d'excel·lents juristes europeus. No voldria deixar passar l'oportunitat d'agrair al Prof. Zimmermann i a l'Institut Max-Planck d'Hamburg en nom d'*InDret* la seva hospitalitat durant la trobada, en nom de diverses generacions de juristes espanyols, per la recepció oberta i generosa de les seves instal·lacions i equipaments, així com per compartir amb nosaltres les seves preocupacions i interessos jurídics durant dècades.

En un recent informe, un dels primers juristes europeus, el Prof. Dr. Ewoud Hondius, ha ressaltat la importància dels esforços que han portat a terme diferents grups de juristes durant els últims anys per a l'harmonització o aproximació del dret privat a Europa i, encara que el dret de danys no sigui una prioritat a l'agenda europea com ho és el dret de contractes, els esforços en aquest àmbit han estat destacables (HONDIUS, 2002). Diversos grups i projectes, com l'*Study Group* (VON BAR, 2000a; ROCA TRÍAS, 2003), l'*European Group on Tort Law* (KOCH, en aquest número d'*InDret*; MARTÍN CASALS, 2003) i el *Trento Project* (BUSSANI/MATTEI 2000; CÁMARA LAPUENTE 2003) s'han implicat activament en el desenvolupament del dret de danys europeu i ja es disposa de moltes publicacions així com de diverses versions preliminars i esborranys d'uns *Principis*. Alguns dels membres d'aquests grups també van participar al Seminari MPI / *InDret*, contribuint a un viu debat.

El Director Executiu d'*InDret*, el Dr. Pablo Salvador, presentà un treball titulat *Respondeat Superior* en què s'analitzen els fonaments jurídics i econòmics subjacents a la responsabilitat en aquests casos. El treball havia estat escrit conjuntament amb Carlos Ignacio Gómez Ligüerre, professor ajudant de la Universitat Internacional de Catalunya i Juan Antonio Ruíz García, professor ajudant de la Universitat Pompeu Fabra, amb la cooperació d'Antoni Rubí Puig i José Piñeiro Salguero, tots dos becaris d'investigació en aquesta última universitat.

A la primera part del treball, els autors posen de manifest com les regles que fan respondre algú pels actes d'un tercer, vinculades històricament amb les relacions entre amo i criat i, al *Civil Law*, també amb les relacions de dependència familiar, es troben en l'actualitat afectades per problemes derivats del funcionament i de la gestió d'organitzacions molt més complexes que les citades, caracteritzades per la progressiva divisió del treball. La major solvència i capacitat per fer front als costos de transacció de la persona a qui s'imputen els danys causats per una altra justifica que se la faci respondre i, en conseqüència, hagi de compensar la víctima, ja sigui sumant-se a la responsabilitat directa del causant del dany o substituint-la. En ser un dels problemes més grans del dret espanyol de danys l'existència de diferents jurisdiccions amb diferents regles substantives, a la primera part del treball s'atén a la regulació jurídica de la responsabilitat patrimonial de l'Administració Pública i, a la segona, s'analitza la responsabilitat vicària als codis civil i penal, així com a la Llei Orgànica reguladora de la responsabilitat penal dels menors.

MAGNUS

El Prof. Ulrich Magnus, catedràtic de dret civil a la Universitat d'Hamburg, tracta al seu treball la recent reforma del dret de danys alemany portada a terme per la *Zweite Gesetz zur Änderung schadensersatzrechtlicher Vorschriften* (Llei Segona de Modificació del Dret de Danys) de 19 de juny de 2002, que entrà en vigor l'1 d'agost de 2002, matèria ja presentada a InDret 3/2002 pel Dr. Albert LAMARCA I MARQUÈS (Working Paper núm. 96).

Pel que fa als danys indemnitzables, la principal novetat és l'abandonament de la postura restrictiva del dret alemany en matèria de compensació dels danys no pecuniaris o immaterials. D'acord amb l'antic § 253 BGB, aquestes pèrdues només podien compensar-se quan una llei així ho establís i, a la pràctica, el rescabament es reduïa a la responsabilitat per culpa que causés danys corporals (cf. el vell § 847 BGB). En derogar el § 847 BGB i establir al modificat § 253 BGB que han d'indemnitzar-se els danys no patrimonials en cas de danys corporals, danys a la llibertat i a la llibertat sexual, amb independència del fet que la responsabilitat sigui per culpa o objectiva, o de si té naturalesa contractual, la reforma ha aproximat el dret alemany de danys a la tendència majoritària a Europa (vegeu ROGERS 2001, 250 et seq.).

En general, la reforma mostra clarament el seu caràcter fragmentari per al sistema de dret de danys, perquè es centra en àmbits diversos i, fins a cert punt, inconnexos. En l'àmbit de la responsabilitat objectiva eleva els barems o quantitats màximes establertes en un gran nombre de règims, i per tant, rebutja alinear el règim de responsabilitat objectiva alemany amb la tendència general europea que utilitza els barems de forma més dispersa (KOCH/KOZIOL 2002, 428 et seq.). Al contrari, en relació amb la millora de la protecció de les víctimes en l'àmbit dels accidents de tràfic, es manté la tendència iniciada fa anys a França i Bèlgica, però es limita a la protecció dels menors de 7 a 10 anys d'edat. A més, amplia la responsabilitat dels posseïdors de vehicles a motor; exclou la compensació de l'anomenat "dany fictici" en els casos de danys a la propietat, en establir que l'impost sobre el valor afegit del cost de reparació no podrà rescabalar-se si la víctima no ha assumit aquest cost; i modifica l'antiquat § 825 BGB convertint-lo en una regla general de protecció tant de dones com d'homes en contra d'atacs contra la seva llibertat sexual. La reforma també afecta dues altres matèries específiques: la modificació de la Llei del Medicament (*Arzneimittelgesetz* [AMG]) que, en establir una presumpció de causalitat i un nou dret d'informació a favor de la víctima, suposa una ampliació de l'àmbit de responsabilitat per medicament; i la compensació del dany purament econòmic causat per l'activitat de jutges i magistrats.

Com assenyala el Prof. Magnus, no es tracta d'una reforma general sinó que té una naturalesa limitada. Malgrat millorar el dret alemany de danys tradicionals i aproximar-lo més als drets dels seus veïns europeus, molts punts no s'han tractat i s'han posposat per a una ulterior reforma.

NILS JANSEN

Al treball *Structures of a European Tort Law -Historical Development and Modern Dogmatic*, el prof. Dr. Nils Jansen, des de l'1 d'octubre de 2002 catedràtic de dret civil, dret romà, història del dret privat i jurisprudència a la Universitat d'Augsburg (Alemanya), presenta de forma abreujada algunes de les tesis fonamentals desenvolupades amb detall al seu *Habilitationsschrift* (JANSEN, 2003). El jove i eminent catedràtic (Hannover 1967) de l'escola de Reinhard Zimmermann recolza l'abandonament del sistema dual (responsabilitat per culpa *versus* responsabilitat objectiva) al desenvolupament futur del dret europeu de danys argumentant que diferenciar tots dos sistemes de responsabilitat és erroni, ja que en els dos casos el problema es redueix a la imputació del dany a interessos jurídicament protegits per fer-ne respondre personalment al seu causant.

L'autor explica perquè aquesta diferenciació entre el que anomena *Deliktsrecht* (en el sentit estricte de responsabilitat per culpa) i *fehlverhaltensunabhängigen Haftungen* (responsabilitats independents de la conducta del causant, expressió utilitzada també per VON BAR [VON BAR II, 2000, p. 336 et seq.] per referir-se al que entre els juristes s'anomena comunament responsabilitat objectiva) no ofereix criteris útils per a l'organització pràctica del dret de danys. També subratlla que, en contra de l'explicació tradicional de l'acadèmia jurídica alemanya, els fonaments d'aquesta dicotomia no poden trobar-se en la distinció aristotèlica entre *iustitia commutativa* i *iustitia distributiva*, ja que el dret de danys sempre requereix una combinació d'ambdues. Fent un vertiginós viatge des de l'antic dret romà fins als últims desenvolupaments del segle vint, passant pels glossadors, l'Usus Modernus, l'escolàstica espanyola tardana i els juristes naturals, el Prof. Jansen conclou que les dificultats derivades del sistema dual de dret de danys es troben en el fet que dos conceptes jurídics, *iniuria* (antijuricitat) i *culpa* (negligència) -encunyats originàriament al dret romà de danys— han esdevingut disfuncionals pels nombrosos i variats canvis que han patit al llarg dels segles.

Per tal de superar els problemes generats pel sistema dual de dret de danys i per portar a terme una distribució justa de riscos, qüestió que no pot solucionar la divisió entre responsabilitat per culpa i responsabilitat objectiva, l'autor suggereix la introducció d'un *bewegliches System* com el proposat per WILBURG (WILBURG, 2000) a partir de la idea bàsica que el dret de danys no es basa en un deure de no lesionar certs interessos aliens protegits sinó en la càrrega que el causant ha de suportar quan l'interès aliè es lesiona. *Prima facie*, la lesió imputable dels interessos aliens protegits oferiria un fonament per compensar el dany resultant. Malgrat això, la decisió sobre si el causant ha de fer-se càrrec del dany causat dependria de la confrontació de principis habitualment contraposats. Es fa així decisiva la construcció d'un "sistema flexible" amb principis com els de negligència, risc, assegurances a menor cost, protecció especial de menors, prevenció adequada, així com altres expressats per l'autor.

BERNHARD A. KOCH

El Prof. Dr. Bernhard A. Koch (Feldkirch 1966), professor associat de la Universitat d'Innsbruck, és un dels membres més joves i prominents de l'"[European Group on Tort Law](#)" i un dels més

devots a les tasques d'harmonització desenvolupades per l'[European Centre of Tort and Insurance Law](#) i per la nova [Research Unit for European Tort Law of the Austrian Academy of Sciences](#) establerta el 2002. En el seu treball, presenta una visió de les tasques desenvolupades per l'"European Group on Tort Law" basada en la seva experiència com a coordinador (junt amb el Prof. Dr. Helmut Koziol) del volum 6 de la sèrie "Principles of Tort Law", dedicat a la responsabilitat objectiva (KOCH/KOZIOL 2002), i de la seva participació al Comitè d'Elaboració del Projecte del Grup.

L'autor assenyala que no hi ha un límit clar entre responsabilitat per culpa i responsabilitat objectiva, sinó un *continuum* i, atès que a l'actualitat les divergències entre les diferents jurisdiccions són encara àmplies, argumenta que és improbable afrontar amb èxit el desafiament de trobar "Principis" acceptats a totes les jurisdiccions. A partir de la clàusula general establerta pel *draft* suís, que es va utilitzar com a model al primer *draft* de l'*European Group*, mostra com el Grup treballa en un *draft* que pugui ajudar a aconseguir un consens més ampli.

SWANN

El Dr. Stephen Swann és membre de l'[Study Group on a European Civil Code](#) i es troba també implicat al seu [Working Team on Extra-contractual Obligations](#) que s'encarrega a l'actualitat de preparar uns "Principles of European Tort Law". Malgrat això, el seu treball sobre "Conceptual Foundations of the Law of Delict as Proposed by the Study Group on a European Civil Code" no exemplifica un suport incondicional a les tasques del grup sinó, com ell mateix assenyala, l'obra d'un *insider* crític. És ben conegut que els Principis de l'*Study Group* han estat elaborats, per dir-ho d'alguna manera, des del punt de vista de la víctima i que alguns dels seus fonaments són: 1) La noció de "dany rellevant": la regla bàsica es refereix a "[Una] persona que pateix un dany jurídicament rellevant" i el Capítol Dos proporciona una noció general del concepte de "dany rellevant" junt amb regles detallades sobre "tipus particulars de dany jurídicament rellevant"; 2) La noció de responsabilitat o atribució (*accountability*, imputació subjectiva) i els seus fonaments: intenció, negligència i "responsabilitat sense intenció ni negligència"; 3) Una regla molt general sobre causalitat (vegeu VON BAR 2001).

En relació amb la noció de "dany rellevant", l'autor considera que la crítica que el concepte constitueix una llista de danys específics no està justificada, ja que les circumstàncies concretes d'aquests casos específics no són suficients per elles mateixes per donar lloc a responsabilitat. Malgrat això, en relació amb la noció d'atribució, l'autor assenyala que, en el projecte de l'*Study Group*, s'invoca en un sentit ampli, i s'utilitza de vegades com a fonament de l'atribució i en altres com la combinació d'aquests fonaments amb el requisit de la causalitat. Finalment, en relació amb la regla general de causalitat, l'autor considera que la crítica també està justificada, perquè l'esmentada regla no ofereix cap definició de causalitat i es redueix a oferir una llista de factors que, des d'un punt de vista de política jurídica són rellevants per determinar si un concret demandat ha d'ésser finalment considerat responsable pels danys causats.

PINTOS

El Dr. Jesús Pintos Ager, professor titular interí de dret processal a la Universitat Carlos III de Madrid, analitza en el seu treball *Damage schedules and tort litigation in Spain* el sistema espanyol de tarifació imperativa o baremació de les indemnitzacions per danys personals derivats d'accidents de tràfic. Aquesta ha estat una de les reformes més innovadores i cabdals en l'àmbit del dret de danys a Espanya i ja va donar lloc a un viu debat als tribunals i entre els operadors jurídics abans de la seva introducció el 1995.

Al treball, el Dr. Pintos analitza aquesta reforma centrant-se especialment en com els barems d'indemnitzacions pels danys personals afecten la litigació extracontractual. En un intent d'identificar els incentius, costos i efectes finals esperats d'aquesta institució legal de forma objectiva, tracta la matèria mitjançant models de litigació ben desenvolupats a l'anàlisi econòmica del dret. En primer lloc, l'autor es refereix breument als canvis introduïts el 1995 en l'ordenament espanyol per a aquells lectors no familiaritzats amb el tema i després, utilitzant el marc analític bàsic de resolució de conflictes, tracta la qüestió de forma objectiva, en sistematitzar i presentar els efectes múltiples que s'han detectat separatament.

L'anàlisi desenvolupada al seu treball assenyala que un dels efectes més beneficiosos dels barems a la litigació, com és la reducció immediata dels índexs de litigiositat, no ha esdevingut tan clarament i en el grau en què el legislador i els partidaris del barem havien esperat, i suggereix que l'ambigüïtat del model encoratja una reconsideració de la seva desitjabilitat social i requereix posar més atenció als seus efectes secundaris.

GÓMEZ / RUIZ

Fernando Gómez i Juan Antonio Ruiz, respectivament catedràtic i professor ajudant de dret civil a la Universitat Pompeu Fabra, van presentar un treball sobre un dels temes més candents del debat acadèmic al camp del dret europeu de danys (vegeu BUSSANI/PALMER, 2003 i VAN BOOM/KOZIOL/WITTING, 2003). El títol original del treball — *The Plural –and Misleading– Notion of Economic loss in Tort: A Law and Economics Perspective*— ja ens fa adonar de la crítica en contra d'una noció unitària i omnicomprendiva de dany purament econòmic i de la seva introducció cega i acrítica al discurs jurídic de l'Europa continental. A més, també mostra com el treball marca distàncies amb la doctrina clàssica (POSNER, 2002) i que en la seva perspectiva interdisciplinària, malgrat que els autors no desmereixen les eines doctrinals tradicionals i l'ús del dret comparat – principalment mitjançant notes al peu abreujades—centren l'anàlisi des del punt de vista del *Law and Economics*.

A la tradició del *Common Law* i –fins a cert punt– també al dret alemany (els anomenats *reine Vermögensschäden*), el dany purament econòmic es defineix per contraposició als danys físics, és a dir, als danys que impliquen un dany personal, la mort o un dany a la propietat. El dany purament econòmic, com apunten els autors del treball, “no [és] un dany definible com l'impacte econòmic directe de la lesió a la persona de la víctima o a la seva propietat o com les

conseqüències econòmiques que pateix la mateixa”. Aquest dany té lloc amb independència de la mort o del dany corporal o a la propietat de la *víctima*. Hem de remarcar aquesta referència a la víctima atès que, en alguns casos, el seu dany purament econòmic estarà relacionat amb un dany físic a una tercera persona o a la seva propietat amb la qual el demandant té algun tipus de relació (l’anomenada *relational pure economic loss*), essent irrellevant el caràcter purament econòmic de les pèrdues del demandant. A més, com resulta de la definició esmentada anteriorment, el dany purament econòmic ha de diferenciar-se de l’anomenada *consequential economic loss*, és a dir, de la pèrdua econòmica vinculada amb un dany personal (per exemple, pèrdua de salaris) o danys a la propietat (per exemple, pèrdua de valor de l'objecte reparat). Aquests tipus de pèrdues econòmiques no presenten els mateixos problemes que els generats pels danys purament econòmics.

És àmpliament conegut que, mentre alguns sistemes jurídics parteixen com a regla general de les anomenades “bright line” o “exclusionary rule”, que impedeixen el rescabament dels danys purament econòmics, uns altres ignoren aquest concepte jurídic i tracten els problemes derivats de la seva compensació amb els instruments jurídics a la seva disposició, com l'àmbit d'imputació o el propi concepte de dany. Malgrat això, fins i tot en aquells sistemes en què el dany purament econòmic és un fonament habitual, el seu caràcter fragmentari dóna lloc a una gran varietat de solucions diferents, que no poden tractar-se amb les mateixes regles i instruments, per la qual cosa l’“exclusionary rule” -si en algun moment ho va ésser- no és ni una regla general ni serveix com un criteri clar de delimitació.

A causa d'aquesta heterogeneïtat els autors mantenen que la categoria és confusa, ja sigui com a categoria normativa o com a terme útil per englobar grups de casos relacionats, i s'inclinen per una visió pluralista. En aquesta perspectiva, s'utilitzen diversos principis econòmics com la subrogació, la confrontació de les pèrdues socials amb les privades en les vendes deixades d'obtenir, la responsabilitat extracontractual com a substitutiu de la responsabilitat contractual i l'anomenada responsabilitat dels *gatekeepers*- per a organitzar i il·luminar alguns dels problemes implicats.

Allò que els autors anomenen “principi de subrogació”, que advoca per la indemnització de certes pèrdues econòmiques, es coneix entre els juristes aliens al *Law and Economics* com a “transferred loss”, i és una subcategoria de les “relational loss”. Fa referència a les situacions en les quals un tercer pateix un dany, que normalment hauria patit la víctima a conseqüència de la relació especial que hi ha entre tots dos. Inclou el dany purament econòmic com són els sous que l'empresari ha de continuar pagant al seu treballador malgrat la seva incapacitat temporal; o en el cas dels contractes d'arrendament o de noliejament, l'arrendatari o noliejador han de continuar pagant el preu contractual de l'objecte mentre es repara i sense possibilitat d'utilitzar-lo, etc.

Alguns dels altres principis analitzats són els que limiten la compensació a les pèrdues privades que no són desplaçades pels guanys d'un altre (el nucli tradicional de l'argument de BISHOP [BISHOP 1982]) i el que els autors anomenen “substitutiu de la responsabilitat contractual” i responsabilitat dels *gatekeepers*, referint-se als casos de responsabilitat per la prestació de serveis o d'informació negligents. En el primer cas, argumenten que la divisió cost privat – cost social no

ofereix una regla útil per a la pràctica dels tribunals. En el segon, sostenen que la solució als problemes requereix tenir en compte el caràcter distintiu en cada cas, per la qual cosa una noció àmplia de “pure economic loss” resulta inútil.

Josep FERRER RIBA

A *Domestic Relations*, el Dr. Josep Ferrer Riba, professor titular a la Universitat Pompeu Fabra, combina la seva experiència en l'àmbit del dret de danys amb el seu mestratge en dret de família comparat per analitzar el paper que el primer desenvolupa, i que ha de desenvolupar, per compensar els danys causats entre els membres d'una família o convivents. A partir dels privilegis i immunitats entre parents al *Civil Law* i al *Common Law*, i centrant la seva atenció principalment al sistema jurídic alemany i a les diferents solucions proposades per les jurisdiccions dels Estats Units, analitza com les diferents jurisdiccions de l'Europa continental han fet front al problema sense establir immunitats, ja sigui canviant l'estàndard objectiu de cura establert legalment per un estàndard *quam in suis* (com per exemple, a Alemanya, §§ 1359 i 1664 I BGB i § 4 LPartG) o judicialment mitjançant la textura oberta de les regles de responsabilitat extracontractual (com, per exemple, a França, Itàlia o Espanya). Per contra, la immunitat entre cònjuges i entre pares i fills, que ha estat primordial en el *Common Law*, recentment ha estat qüestionada i substituïda progressivament per privilegis de dret substantiu elaborats casuísticament. Aquest abandonament progressiu de les immunitats ha reduït substancialment les diferències entre el *Common Law* i el *Civil Law*.

L'autor analitza tres possibles arguments per a l'exempció de responsabilitat o per a la seva mitigació: a) l'estatus familiar del causant i de la víctima, un criteri que ha estat fonamental al llarg de dècades per determinar l'abast de les immunitats al *Common Law*; b) la convivència entre causant i víctima, que en reduir la importància del vincle familiar entre ambdós esdevé un fonament amb més pes per justificar no indemnitzar o reduir l'abast de responsabilitat i c) la connexió entre la conducta lesiva i el desenvolupament d'un rol familiar o el compliment d'obligacions familiars.

Bibliografia

William BISHOP, *Economic Loss in Tort*, 2 Oxford Journal of Legal Studies (1982), 1-29.

Mauro BUSSANI / Ugo MATTEI (Eds.), *Making European Law / Essays on the "Common Core" Project*, Trento, Università degli Studi di Trento, 2000.

Mauro BUSSANI / Vernon PALMER (Eds.), *Liability for Pure Economic Loss: Frontiers of Tort Law*, CUP, Cambridge, 2003 (en premsa).

Sergio CÁMARA LAPUENTE, *Derecho Privado Europeo*, Madrid, Colex, 2003.

Sergio, CÁMARA LAPUENTE, *El "núcleo común del Derecho privado europeo" -Proyecto de Trento*, a Sergio CÁMARA LAPUENTE, *Derecho Privado Europeo*, Madrid, Colex, 2003, 227-234.

Ewoud HONDIUS, *European Private Law -Survey 2000-2002*, ERPL 2002, 865-900.

Nils JANSEN, *Die Struktur des Haftungsrechts. Geschichte. Theorie und Dogmatik außervertraglicher Ansprüche auf Schadensersatz*, Tübingen, Mohr (Siebeck), 2003 (en premsa).

Bernhard A. KOCH / Helmut KOZIOL (Eds.), *Unification of Tort Law: Strict Liability*, The Hague, London, New York, Kluwer Law International, 2002 (Principles of European Tort Law, vol. 6).

Bernhard A. KOCH, *Wilburg's Flexible System in a Nutshell*, in: Helmut KOZIOL/Barbara C. STEININGER (eds.), *European Tort Law 2001* (Tort and Insurance Law Yearbook). Wien/New York: Springer 2002, 545-548.

Miquel MARTÍN CASALS, *L' "European Group on Tort Law" i l'elaboració d'uns "Principios europeos del Derecho de la responsabilidad civil" -Grup de Tilburg/Viena*, a Sergio CÁMARA LAPUENTE, *Derecho Privado Europeo*, Madrid, Colex, 2003, 217-226.

Richard POSNER, *Legal Scholarship Today*, 115 Harv. Law Rev. 1314 (2002).

W. V. Horton ROGERS (Ed.), *Damages for Non-Pecuniary Loss in a Comparative Perspective*, Wien-New York, Springer, 2001.

Encarna ROCA TRÍAS, *El "Study Group on a European Civil Code" -Proyecto von Bar-*, en Sergio CÁMARA LAPUENTE, *Derecho Privado Europeo*, Madrid, Colex, 2003, 199-204.

Willem H. VAN BOOM / Helmut KOZIOL / Christian A. WITTING (Eds.), *Pure Economic Loss*, Wien /New York , Springer, 2003 (en premsa).

Christian VON BAR, *The Common European Law of Torts*, vols. I-II, Oxford, Clarendon Press, 1998-2000.

Christian VON BAR, *Die Study Group on a European Civil Code*, FS für Dieter Henrich, Bielefeld, Giesecking, 2000a, 1-11.

Christian VON BAR, *Konturen des Deliktsrechtskonzeptes der Study Group on a European Civil Code - Ein Werkstattbericht*, ZEuP 3/2001, 515-532.

Walter WILBURG, *The Development of a Flexible System in the Area of Private Law*, Wien, Manz, 2000 (traduit per Herbert Hausmaniger).